

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

2008 metai

2

LI
LEIDYKLA

Vilnius 2009

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2008

2

Vilnius 2009

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2008

2

Vilnius 2009

UDK 947.45
Li 237

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS

Vytauto Didžiojo universitetas

Alfonsas EIDINTAS

Vilniaus universitetas

Jan JURKIEWICZ

Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje

Zigmantas KIAUPA (pirmininkas)

Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ

Lietuvos istorijos institutas

Bronius MAKASKAS

Lenkijos MA istorijos institutas

Jolita MULEVIČIŪTĖ

Kultūros, filosofijos ir meno institutas

Rimvydas PETRAUSKAS

Vilniaus universitetas

Edmundas RIMŠA

Lietuvos istorijos institutas

Jolita SARCEVIČIENĖ (sekretorė)

Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS

Milersvilio universitetas

Joachim TAUBER

Nordost-Institut Liuneburge

Šio žurnalo straipsnių pavadinimai ir santraukos cituojami duomenų bazėse:

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:

HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE.

EBSCO Publishing

ISSN 0202-3342

© Lietuvos istorijos institutas, 2009

© Straipsnių autoriai, 2009

SUKAKTYS

LIETUVOS HERALDIKOS TĖVUI EDMUNDUI RIMŠAI – 60

Turiu prisipažinti, kad pasirinkdamas tokį Jubilianto apibūdinimą nebuvo originalus, jį pasiskolinau iš žurnalisto (žr. A. Bačiulio str. apie E. Rimšą, *Veidas*, 2002, nr. 12, p. 3), nes visiškai su juo sutinku (prosenelis, matyt, buvo A. Vijūkas-Kojalavičius, o senelis – gal M. Gumowskis?). Neabejoju, kad kiekvienas, nors kiek susipažinęs su Lietuvos heraldika ir sfragistika, pritartų tokiam E. Rimšos vertinimui. Kad Lietuva gali didžiuotis atkurta savo istorine valstybės bei miestų heraldika, apvalyta nuo įvairių amžių bėgyje (ypač XIX ir XX a.) prilipusių jai nebūdingų primityvių ar romantinių „pa-

gražinimų“, taip pat sovietmečio ideologizuotų iškraipymų ir kartu atrodo visiškai šiuolaikiškai, taip pat turime būti dėkingi šio žmogaus žinioms bei principingumui. Mūsų valstybės nepriklausomybės atkūrimo pradžioje jam teko atlaikyti įvairiausių politikų, visažinių ir savamokslių „istorikų“ (juk istoriją Lietuvoje visi išmano) spaudimą ir priekaištus, kad mūsų herbo žirgo uodega ne taip pakreipta, ne taip jis stovi, gūnia ne tokia puošni, ne tokios spalvos ir t. t., ir pan. Tenka tik apgailestauti, jog Edmundui tuo metu nepavyko pasiekti, kad greta Tautinės trispalvės vėliavos kaip valstybinė istorinė būtų atkurta Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės raudona su baltu raiteliu vėliava. Kaip ir XX a. pradžioje atkuriant valstybingumą, matyt, pabijota suerzinti tam tikrą visuomenės dalį raudona spalva, kuri anuomet asocijavosi su bolševikų teroru, o amžiaus pabaigoje – su visa kruvina sovietine patirtimi. Bet vilčių yra, nes laikai ir visuomenė keičiasi. Nors žmonės kruvinos sovietinės praeities neužmiršo, jie nebe tokie alergiški raudonai spalvai ir kiek racionaliau vertina istorinį palikimą. Dėl nuoseklių Edmundo pastangų kai kur jau matome įstatymiškai (nors dar ne konstituciškai) įtvirtintą istorinę Lietuvos valstybės vėliavą.

Gimęs sunkiais pokario metais (1948 m. gruodžio 15 d.) Rokiškio rajono Panemunėlio apylinkės Skirių kaime, valstiečių Monikos ir Jono Rimšų šeimoje pirmagimis Edmundas Antanas ne iš karto surado savo tikrąjį pašaukimą. Pradžioje jis bandė krimsti tuo metu populiarius techninius mokslus, dirbo ir galiausiai buvo priverstas dvejus metus atpilti sovietinėje armijoje. Tik 1970 m. įstojo į Vilniaus universiteto Istorijos fakultetą, bet mokslai užsitęsė iki 1977 m., nes antrame kurse vedė savo gyvenimo draugę Valeriją, gimė duktė Birutė ir, kad išlaikytų šeimą, turėjo dirbti (muziejuose ir paminklosaugoje), todėl perėjo į neakivaizdinių skyrių. Jau tuo metu jis susidomėjo LDK heraldika. Nors sovietmečiu šis „pseudomokslas“ ir nebuvo persekiojamas, bet ir nelabai toleruotas (išskyrus sovietinės heraldikos tyrinėjimus). Edmundas tapo nuolatinis įvairių muziejų, archyvų ir rankraštytynų lankytoju, kur ieškojo, aprašinėjo ir fotografavo įvairiausių anspaudus, herbus ir studijavo viską, kas susiję su heraldika. Tvarkingai viską registruodamas ir kataloguodamas jis sukaupe unikalų kelių dešimčių tūkstančių įvairių Lietuvos istorijos laikotarpių sfragistikos ir heraldikos nuotraukų bei negatyvų archyvą. Kad būtų patogiau naudotis ir saugoti šį unikalų lobį, Edmundas dar sovietmečiu suprojektavo ir jo užsakymu buvo pagaminta speciali spinta, jo bute užimanti nemažai vietos. Tuo pačiu metu, kiek leido labai ribota sovietinė tikrovė, jis dalyvavo įvairiuose bei pats organizavo su istorija susijusius renginius, paminklų apsaugą, tapo žinomas negausiai sovietmečio LDK istorijos tyrinėtojų bendruomenei.

Tai buvo viena priežasčių, kodėl šis tuo metu unikalus (o iš esmės ir dabar) specialistas buvo pakviestas dirbti į tuometinio Mokslų akademijos Istorijos instituto Feodalizmo (dabar Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės) istorijos skyrių. Kadangi tai sutapo su Edmundo noru pasišvęsti profesionaliems heraldikos tyrimams, jis kvietimą priėmė ir atsisakęs pelningesnio bei karjeros atžvilgiu perspektyvesnio darbo Kultūros ministerijoje (tuo metu jau reikėjo išlaikyti ir sūnų Vytautą), 1981 m. pradžioje pasirinko varganą jaunesniojo mokslinio bendradarbio algą ir neaiškias karjeros perspektyvas.

Deja, sovietmečiu Jubilato pasirinkta tyrinėjimo sritis – LDK bajorų herbai dėl ideologinių motyvų nebuvo pageidaujama, todėl net gausiais šaltiniais paremti ir iliustruoti straipsniai redakcijose buvo atidedami, užleisdami vietą tada aktualesniems darbams apie kurios nors „piatiliėtos“ pasiekimus ar darbo žmonių kovą su išnaudotojais. Labiau patyrusių kolegų patartas jis kiek pakeitė tyrimų kryptį, o ir pats suprato, kad suvaldyti ir apibendrinti kur kas mažesnę kiekį LDK miestų heraldikos ir sfragistikos šaltinių bus lengviau ir paprasčiau, nei sukauptą milžinišką kiekį asmenų analogiškų šaltinių. Kad sprendimas buvo teisingas, rodo gausybė Edmundo straipsnių apie įvairių Lietuvos miestų istorinę heraldiką, 1993 m. apginta daktaro

disertacija „Herbai Lietuvos privačių miestų istorijoje“, monografija „Kauno miesto herbas XV–XX a.“ (1994), galiausiai fundamentalus jo darbas „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų antspaudai“ (1999), kuriame jis apibendrina savo tyrinėjimus šioje srityje. Šioje išpūdingos apimties monografijoje, panaudodamas gausybę rašytinių šaltinių bei daugiausia savo surinktų savivaldžių LDK miestų antspaudų pavyzdžių, jis faktiškai sudėjo beveik pusantro šimto puslapių tyrimą apie LDK miestų sfragistiką, bei 124 (taip, o ne 114, kaip įvade pasikuklino autorius) miestų didesnių ar mažesnių (priklausomai nuo išlikusių šaltinių) tyrimų. Monografijoje, remiantis naujais šaltiniais ir palyginimais su kaimyninių šalių duomenimis, parodomos LDK sfragistikos bei heraldikos ypatybės. Tai ir mokslinė savivaldžių LDK miestų enciklopedija, kurioje smulkiai aptarti ne tik atskirų miestų antspaudai bei pateiktos jų iliustracijos, bet ir gausi su tais miestais susijusi istorinė medžiaga, ypač miesto savivaldos istorinė raida, išaiškinamos klastotės. Be šio darbo dabar neapsieina joks LDK miestų (ir ne tik) tyrinėtojas. 2001 m. šis veikalas įvertintas Lietuvos valstybine mokslo premija. Jis svarbus ir aplinkinių kraštų, kuriuos apėmė LDK žemės, istorikams. Ne be reikalo šią knygą išsivertė ir 2007 išleido lenkai (*Pieczeńcie miast Wielkiego Księstwa Litewskiego*), beje, papildyta, kas rodo, jog autorius nemiega ant laurų, o toliau tęsia tyrimus šioje srityje. Mums šis leidinys labai svarbus ir todėl, kad tinkamai reprezentuoja mūsų istorinių tyrinėjimų lygį. Iš šios knygos užsienio skaitytojas gaus daug informacijos apie mūsų miestų bei šalies istoriją. Šis E. Rimšos darbas tikrai turėtų paskatinti sfragistikos, heraldikos ir miestų istorijos tyrimų raidą Vidurio ir Rytų Europoje, pakelti šiuos tyrimus į aukštesnį lygį. Kaimynai lenkai E. Rimšos autoritetu pripažinimą heraldikos srityje parodė jį priimdami į Lenkijos heraldikos draugijos narius.

Platus istorinis akiratis ir dalyko išmanymas Jubiliatui leido heraldikos, sfragistikos, genealogijos temomis parengti ir parašyti kelias knygas, paskelbti beveik pustrčio šimto mokslinių ir mokslo populiarinimo straipsnių (žr.: Edmundas Rimša, *Bibliografijos rodyklė 1972–2008*, sud. Rita Strazdūnaitė, Vilnius, 2008, p. 18–41).

Su šiais jau apie 30 m. Edmundo atliekamais tyrimais tiesiogiai susijusi jo veikla Lietuvos heraldikos komisijoje. Dar Lietuvos atgimimo priešaušryje, kai pučiant naujiems vėjams iš Maskvos ir didėjant visuomenės susidomėjimui istorija, 1987 m. buvo atnaujinta Respublikinės heraldikos komisijos veikla, Edmundas tapo aktyviu jos nariu. O po 1990 m. atkurtos Lietuvos nepriklausomybės ji transformavosi į Lietuvos heraldikos komisiją, kurios pirmininku nuo pat pradžių iki dabar yra Edmundas Rimša. Kaip jau pradžioje minėjau, daugiausia būtent dėl jo veiklos šioje komisijoje ir erudicijos turime puikiai sutvarkyta valstybinę, institucinę ir municipalinę heraldiką, kurios mums pavydi kaimyniniai ir tolimesni kraštai. Ne tik jo sukaupta bei

apibendrinta istorinė medžiaga ir žinios leido pasiekti tokių puikių rezultatų šiose srityse, bet ir tvirtas charakteris. Jis nenuolaidžiauja įvairioms menininkų (kartais net labai žymių), kuriančių herbus, ar miestų, miestelių bei įstaigų atstovų fantazijoms, o griežtai reikalauja laikytis istorinių heraldikos taisyklių. Šio darbo rezultatai, vėlgi daugiausia Edmundo dėka, yra apibendrinti ir pristatyti tiek Lietuvos, tiek ir užsienio visuomenėms jau trimis „Lietuvos heraldikos“ ir „The Heraldry of Lithuania“ (1998, 2004, 2008) knygomis.

Deja, vadovavimas šiai komisijai bei buvimas įvairiausių komisijų nariu, ekspertu, konsultantu ir panašiai, atima nemažai laiko, kuris galėtų būt skirtas taip jo mėgiamam moksliniam darbui. Todėl niekaip nepavyksta iki galo užbaigti kito fundamentalaus darbo, pradėto dar atgimimo metu, – monografijos apie Lietuvos valstybinę heraldiką. Jo žinios ir sukaupta medžiaga buvo panaudotos rengiant Lietuvos herbo, vėliavos, apdovanojimų įstatymus, kuriant litus, ceremonialus ir ritualus. Belieka tikėtis, kad, kaip atrodo, specialistai jau parengti, Heraldikos komisijos darbas pakreiptas teisinga linkme ir Edmundui atsiras laiko apibendrinti jau paskelbtus straipsnius apie mūsų herbą ir vėliavas, pridėti susikaupusią naują medžiagą ir ši labai laukiama monografija pasirodys. Nes tik Edmundas šiuo metu gali kvalifikuotai tai padaryti.

Edmundas puikiai organizavo minėtos komisijos darbą, rengdamas konferencijas, kitus renginius, sudarydamas ir redaguodamas straipsnių rinkinius, būdamas ir LDK istorijos skyriaus vedėju Lietuvos istorijos institute. Tarsi to būtų dar negana, tūkstantmečių sandūroje (1999–2000) jis sutiko prisiimti Lietuvos istorijos instituto direktoriaus pareigų našta, bet pajutęs, kad patrūks arba turės visiškai atsisakyti mokslinio darbo, Edmundas po metų garbingai pasitraukė. Vis dėlto jis nenusišalino nuo instituto reikalų ir neužsidarė tik savo tyrimų srityje. Įvertinus jo mokslinę ir organizacinę patirtį bei autoritetą ir santūrumą, 2003 m. jis išrinktas Instituto tarybos pirmininku, šias pareigas eina iki šiol, sėkmingai padėdamas orientuoti instituto mokslinių tyrimų kryptis bei nepasimesti Lietuvos mokslo pertvarkų chaose.

Dar viena svarbi Edmundo veiklos sritis yra pedagoginis darbas Vilniaus universitete (nuo 1991 m.) ir Vytauto Didžiojo universitete Kaune (1994–1998), kur jis dėsto Lietuvos heraldikos ir sfragistikos kursą. Studentams bei besidominčiai Lietuvos ir užsienio visuomenei skirta dar viena su heraldikos mokslu supažindinanti studija, – tai 2004 m. du kartus (šiais laikais!) išleistas jo darbas „Heraldika. Iš praeities į dabartį“ (angliškas variantas „Heraldry. Past to Present“, 2005).

Deja, iki šiol jam kol kas nepavyko išsiugdyti lygiaverčių savo darbų tęsėjų. Tiesa, pirmoji disertacija šia linkme jau yra ir tai teikia vilčių ateičiai. O kiek per bene trisdešimt mokslinės veiklos metų perskaityta paskaitų visuomenei auditorijose, radijuje ir televizijoje, parašyta mokslo populiarinimo straipsnių! Edmundo visapusišką

veiklą Lietuva įvertino Lietuvos Respublikos ordinais: 1998 m. Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino ordino Riterio kryžiumi ir 2009 m. ordino „Už nuopelnus Lietuvai“ Karininko kryžiumi.

Neabejotinai Edmundui turėtų būti malonus rokiškėnų jo veiklos tiek valstybės, tiek ir gimtinės labai įvertinimas. Jie suteikė jam Rokiškio krašto garbės piliečio vardą.

Baigiant norėtusi palinkėti Edmundui, kad kita jubiliejinė jo bibliografija būtų dvigubai storesnė už pirmąją (ypač norėtusi, kad tie garsiojoje spintoje sukauptieji tūkstančiai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės įvairių gyventojų sluoksnių sfragistikos pavyzdžiai galiausiai išvystų dienos šviesą, bent iliustruoto katalogo pavidalu), kad jokie dūmai nebetemdytų jo gyvenimo dangaus, kad be dviejų jau augančių anūkių, sulauktų dar bent kelių anūkų ir proanūkų, kad išsiugdytų daug savęs vertų mokiinių ir, kad mokslinis bei kūrybinis darbas teiktų džiaugsmo iki paskutinės skirtos akimirkos, kuri ateitų dar labai greitai. Manau, kad tuo yra suinteresuoti visi protingi Lietuvos (ir ne tik) žmonės, suprantantys, jog iš tokių žmonių kaip Edmundas Rimša reikia išsunkti visas jo žinias iki paskutinės, o jų jis nuolat pasipildo neišsemiamuose archyvuose. Tad pildykis ir skleisk jas, Edmundai.

Elmantas Meilus